

Dorota Krystyna Rembiszewska

Polska Akademia Nauk w Warszawie

Instytut Sławistyki

ORCID: 0000-0003-0339-0879; e-mail: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

Ortografia i pisownia w ankietach Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego z obszaru środkowych Mazur

Abstrakt: W artykule omówiono zagadnienia ortograficzne i pisowniowe w ankietach do Niemieckiego atlasu językowego zapisanych w latach 80. XIX w. w części środkowej i wschodniej współczesnych Mazur – regionu położonego w północno-wschodniej części Polski. Ankiety zawierają tłumaczenia 40 zdań niemieckich (ulożonych przez bibliotekarza z Marburga Georga Wenkera) na miejscową gwara. W odniesieniu do pisowni i ortografii w analizowanym materiale uwzględniono m.in. występowanie kreskowanego *é*, np. *lepiěj*, *Śnieg*, używanie *j* na oznaczenie *g*, np. *inaczeg*, *jagka*, *nag więczey*, w tym jako rezultat asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich, np. *c'ezegenc'*, *dschischag*, *dzegenc* 'dziewięć'. Zwrócono uwagę na znaczną różnorodność zapisów samogłoski *y*, np. *ẏ*, *ŷ*, *ÿ*, *ÿ̇*. Odnotowano przykłady zapisów na sposób niemiecki, np. zapisy *z* zamiast *c*: *zale zarno* 'całe czarno', *uzul* 'najwięcej się uczył'; *tz* zamiast *c*: *motzno*, *umentzone*. Omówione ankiety wyraźnie wskazują na utrzymanie się dawnych polskich tradycji pisowniowych, a z drugiej strony uwidacznia się wpływ ortografii niemieckiej.

Słowa kluczowe: geografia lingwistyczna, gwary mazurskie, dialekty polskie, XIX-wieczna ortografia polska.

Abstract: The orthography and spelling in Georg Wenker's questionnaires for the German Language Atlas of Central Masuria. The article discusses the orthography and spelling in questionnaires for the German Language Atlas written in the 1880s in the central and eastern parts of contemporary Masuria, a region in the north-east of Poland. The questionnaires contain translations of 40 German sentences (compiled by Georg Wenker, a librarian from Marburg) into the local dialect. With regard to the spelling and orthography, the material analysed takes into account, among other things, the occurrence of *é*, e.g. *lepiěj*, *Śnieg*, the use of *j* to denote *g*, e.g. *inaczeg*, *jagka*, *nag więczey*, also as a result of asynchronous pronunciation of soft labial consonants, e.g. *c'ezegenc'*, *dschischag*, *dzegenc* 'dziewięć'. The text highlights the wide variety of renditions in writing of the *y* vowel, e.g. *ẏ*, *ŷ*, *ÿ*, *ÿ̇*. Examples are provided of German-related spelling, e.g. with the use of *z* instead of *c*: *zalezarno* 'całe czarno', *uzul* 'najwięcej się uczył'; *tz* instead of *c*: *motzno*, *umentzone*. The questionnaires under discussion clearly show the persistence of old Polish spelling traditions, while on the other hand they indicate the influence of German orthography.

Keywords: linguistic geography, Masurian dialects, Polish dialects, 19th-century Polish orthography.

Materiały do Niemieckiego atlasu językowego (*Der Deutsche Sprachatlas* – DSA¹) stanowią bogate źródło do badania lokalnych odmian różnych języków, którymi

¹ Mapy do tego atlasu są dostępne online od 2001 r. jako efekt realizacji projektu *Digitaler Wenker-Atlas* (DiWA), <https://regionalsprache.de/>. W latach 1951–1980 wydano 22 tomy leksykalne *Deutscher Wortatlas*.

posługiwali się mieszkańcy Prus (późniejszego Cesarstwa Niemieckiego) w drugiej połowie XIX w. Czterdzieści zdań w języku niemieckim, ułożonych przez marburskiego bibliotekarza Geoga Wenkera (1852–1911), które należało przetłumaczyć na miejscową gwarę, pozwoliło na zgromadzenie bogatego zbioru wyrazów i form charakterystycznych dla poszczególnych gwar. Mimo że ankiety miały służyć do analizy dialektów niemieckich, to jednak zapisy w innych odmianach regionalnych wielu języków (m.in. polskiego, kaszubskiego, łużyckiego, litewskiego, francuskiego) przynoszą interesujące informacje o stanie gwar nieniemieckich. Ankiety wypełnione po polsku² (ponad 2000) pochodzą ze Śląska, z Poznańskiego, Pomorza (razem z Kaszubami); w tym 538 z Mazur, Warmii i Ostródzkiego.

Dzięki ankietom można próbować rekonstruować ówczesny stan języka lokalnego, a także przyrzeć się sposobom zapisu. Rozpatrując zagadnienia związane z pisownią i ortografią ankiet, należy spróbować odpowiedzieć na pytanie, skąd nauczyciele wiejskich szkół w tej części Prus w połowie XIX w. mogli nauczyć się pisać w języku polskim. W tego typu szkołach wiejskich – elementarnych – nauczający nie musieli mieć wykształcenia wyższego i najczęściej nie mieli, rzadko kiedy zdarzali się absolwenci niemieckiego seminarium nauczycielskiego lub preparandy³, najczęściej byli to inwalidzi wojenni lub młodzi chłopcy bez odpowiedniego przygotowania pedagogicznego. Pracę w szkołach elementarnych wykonywały osoby niewiele bogatsze od miejscowych chłopów, mieszkające w trudnych warunkach, co nie sprzyjało podnoszeniu kwalifikacji⁴. Oczywiście nie istniały programy nauczania języka polskiego ani podręczniki. Polszczyzny, którą władali nauczyciele pochodzenia mazurskiego, w większości nie wynieśli ze szkół, była ona ich językiem natywnym, używanym głównie w wersji mówionej. Przy niewielkiej dostępności książek można sądzić, że podstawową lekturę stanowiły kancjonały oraz prasa polskojęzyczna i właśnie te teksty wyznaczyły pewne wzorce pisowniowe.

Podstawą omówienia są przetłumaczone na gwarę mazurską zdania Wenkera z 212 wsi z powiatów giżyckiego (28 ankiet), mrągowskiego (35), piskiego (41), szczycieńskiego (107), węgorzewskiego (1) w ich XIX-wiecznych granicach. Nie wszystkie ankiety reprezentowane są w podawanych przykładach.

² O materiałach polskich pisali m.in. Feleszko i Siatkowski (1994), Hammel (2020), Stone (1990). Dotychczas z obszaru dzisiejszej Polski opublikowano ankiety: kaszubskie (Taborska, Rzetelska-Feleszko 2009) i mazurskie – część wschodnia (Rembiszewska 2020).

³ Już w 1701 r. założono seminarium w Królewcu – kształcąca nauczycieli niemieckich. W mniejszych miejscowościach organizowano preparandy – dwu-, trzyletnie kursy przygotowujące do nauki w seminarium (por. Martuszewski 1979). Od 1800 r. istniało seminarium nauczycielskie w Ełku; w 1829 r. utworzono seminarium w Węgorzewie z myślą o niemieckojęzycznych słuchaczach, którego pierwsi absolwenci z 1831 r. zostali niezbyt dobrze przygotowani do pracy w szkole (Martzuszewski 2001, 79). Jak podaje Martuszewski (2001, 164), w 1833 r. wśród mieszkańców Mazur największy odsetek nauczycieli, którzy nie znali języka niemieckiego, przypadła na powiat nidzicki i szczycieński (92,3%).

⁴ W pierwszej połowie XIX w. i później sytuacja materialna nauczycieli była wyjątkowo trudna: „Wprawdzie nauczyciele więcej zadowalali się małym, ale to, co otrzymywali, było jednak poniżej granicy normalnego życia człowieka. Ciężkie warunki bytowe całkowicie zabijały entuzjazm młodych nauczycieli. [...] Same zresztą warunki pracy nauczyciela wiejskiego były straszne. Szkoły wyglądały brudno, wstrętnie i odstraszająco” (Grygier 1961, 229).

Zwróć uwagę na kilka najistotniejszych cech, które wiążą się z dawną grafią, jednocześnie zastrzegając, że omawiane ankiety pod względem sposobu zapisu charakteryzują się dużą różnorodnością i dowolnością.

W wieku XIX w tekstach *e* pochylone było już w fazie zanikowej, co znalazło również odzwierciedlenie w zapisach nauczycieli z Prus Wschodnich. Kreskowane *é* pojawia zarówno jako kontynuant dawnego *e* pochylonego, jak i (choć rzadziej) *e* jasnego, np.: *lepij* (57 232⁵, 56 998), *Śnieg* (57 290, 56 998, 57 005), *głośnieý, tém, owiećków* (57 290), *nawiećej, jenaczej*, (57 232); *przedj* (56 998, 56 999, 57 108); *réno, pudziém, moiéjm* (57 002); *jé, téj, mowilém, wiećzej, najwiećzej, Śnieg, témi* (57 287); *mieśém, miéc, głośnieý* (56 999), *mléko, kobiéty, iéj, przedjéy, twoiéy, ienacéy* (57 005) *rozumnieje* (57 007).

Uwagę zwraca znaczna różnorodność zapisów samogłoski *y*. Nauczyciele wprowadzali nad *y* dodatkowe oznaczenia, które raczej nie mają charakteru dystynktywnego, np.:

ÿ: *Kelbafÿ, wyÿzoke* (57 209); *trÿ, wyÿjsze* (57 218); *lepieÿ, domÿ* (57 233); *uczÿł, przedzÿ* 57 238; *Dobry, kuchÿ* 57 241; *zawzdÿ, czasÿ* 57 301; *kobiety, czyniç* 57 006; *lepsÿ, mydła* 57 121; *niewiasty, grzecny* 57 299;

ÿ: *podzpodÿ, zebÿš* (57 209); *mÿneÿ, przÿgnali* (57 210); *cafÿ, cÿsto* (57 216); *kobietÿ, swoieÿ*, (57 241); *gešÿ, niezazerÿ* 57 244; *nÿsko, wÿprowadzÿli* (57 301); *warzÿc, goracÿ* (57 103);

ÿ: *mamÿ* (57 246);

ÿ: *lezÿł, trÿ* (57 302); *zawzdÿ, uczÿleš* (57 219); *wÿpicz, kleidÿ* (56 886); *naÿlepsÿ, obstalowalÿ* (56 887);

ÿ: *odparzÿł* (57 244); *nÿsko, smierczÿ* (57 245); *dobrÿ, iestemÿ* (57 103);

ÿ: *srobiÿ* (57 303) *dzisiaÿ* (57 233); *srobiÿ* (57 303); *warzÿło, worstÿ* (57 294); *kuchÿ* 53 669; *drudzÿ, kelbasÿ* (57 187);

ÿ: (tylko w jednej ankiecie) *fpaliÿ, ludzanÿ* (57 246);

ÿ: *ftarÿ, Solÿ* 57 246; *liščÿ, Kleÿty* (57 220); *ftarÿ, czynÿ* (57 221); *kurzÿc, lepszÿ* (57 301); *ieÿ* (57 302).

Interesująco przedstawiają się zapisy głoski *j*. W niektórych kwestionariuszach, według dawnej tradycji pisowniowej (zgodnej ze średniowiecznym wzorem łacińskim), na oznaczenie *j* używa się *g*. Taka pisownia występuje w wielu zabytkach staropolskich, np. w *Kazaniach świętokrzyskich* i *Rozmyślaniach przemyskich* (por. Kępińska 2010, 40). W ankietach *g* pojawia się zaś w wyrazach takich jak np.: *dzyšag* (57 111); *gego* (56 992), *Gek* 'jak' (57 181), *historigo* (57 073), *inaczeg* (56 907, 57 073), *jagka* (56 994), *nag wiećzey* (57 123), *prendzeg* (57 073), *roźuniege* (57 071), *swogey* (56 994), *twogie* (57 110), *wienzeg* (57 073), *rozumiege* (56 904), *stogo* 'stoją' (57 181). Jednakże większość przykładów z *g* to egzemplifikacje obecności joty będącej rezultatem asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich, np.: 'dziewięć' – *c'ezegenc*' (57 109), *dschischag* (57 181), *dzegenc* (57 068), *dzegenč* (57 189), *dziegenc* (57 073), *dziegensch* (57 181), *dziegeć* (57 049, 57 113, 57 122), *dziegiecz* (57 231), *dzigienč* (57 121), *dzi-gieñč* (57 120); 'lepiej' – *Lepgěj* (57 109); 'mówiła' – *mogila* (57 073, 57 049, 57 109, 57 110, 57 120, 57 121, 57 122, 57 231, 57 294, 57 296, 57 289, 57 295); 'najwięcej' – *naygecej* (57 289), *naygeczey* (57 300), *naÿwieczeg* (57 230), *nagecÿ* (57 049);

⁵ Cyfry po przykładach oznaczają numer kwestionariusza.

‘owieczek, owiec’ – *łogiec* (57 294), *ogec* (57 122), *ogec'kow* (57 109), *Ogečkow* (57 189), *ogečkow* (57 289), *ogezkow* (57 073), *ogiec* (57 070, 57 121), *ogieczkow* (57 049), *ogies* (57 296), *ogietz* (57 181); ‘powietrze’ – *poetrze* (57 109, 57 289), *poetrze* (57 049), *poetrzu* (57 049, 57 289), *poetrze* (57 122), *poğietrze* (57 166 / 57 167), *poğietru* (57 166 / 57 167), *pogietsche* (57 001); ‘wieczór’ – *Gec'or* (57 109), *gecor* (57 068, 57 246), *gečor* (57 189), *geczor* (57 049, 57 070, 57 289), *giecor* (57 121, 57 296), *giecór* (57 120); ‘wielki’ – *gelki* (57 122), *gielgi* (57 300); ‘wieś’ – *geś* (57 049, 57 109, 57 122), *gesch* (57 189), *gies* (57 070, 57 120, 57 121, 57 186, 57 294), *wgeś* (57 244); ‘więcej’ – *gęcey* (57 294), *gęcey* 57 289, *gęcey* (57 295), *gęcy* (57 049), *giencej* (57 120), *giecey* (57 300); ‘wina, gen. sg.’ – *gina* (57 049, 57 070, 57 120, 57 121, 57 122, 57 181, 57 294, 57 289, 57 295), *gina* (57 291), *jgna* (57 071).

Ponadto, **j** zapisywane jest również przez **i** – w różnych pozycjach, np. *iechał* (oraz współrządzenie *poiechał, wiechał*), *iechałem* (i formacje współrządzenie *poiechałem, wiechałem*) w 18 ankietach z powiatów giżyckiego, piskiego i mrągowskiego i 23 z powiatu szczycieńskiego; a także *iaia* z giżyckiego, mrągowskiego; *moie* – w 35 z giżyckiego, mrągowskiego i piskiego oraz 51 ze szczycieńskiego; *stoiąło* – w 14 z giżyckiego, mrągowskiego i piskiego oraz 24 ze szczycieńskiego.

W zakresie pisowni w ankietach zaznacza się wpływ ortografii niemieckiej. Zapisy z zamiast **c** stosowane są zazwyczaj doraźnie w pojedynczych wyrazach, do wyjątków należy ich konsekwentne zastosowanie w kwestionariuszu ze Starych Kiejkut (56 992): *Fpschezu* ‘w piecu’, *Ogien* buł *sagoronzi* ‘za gorący’, *Kuchi* so nisko *zale zarno* ‘całe czarno’ spalili, *nawienzi* się *uzul* ‘najwięcej się uczył’, *Zorze* ‘córce’, *ienazi* ‘inaczej’, *chzeta*, *chze*, *nozi* ‘nocy’, *zerwonemi* ‘czerwonymi’. Zapisy te wyraźnie wskazują na mazurzenie w tej miejscowości. Poza tym notowano np. *mozno* (57 209), *wzoray* (57 210), *chzecie* (57 220), *chzie* (57 220), *chzemy* (57 221), *chzecey* (57 221), *warźcziz* (57 303); *piez*, *wienzey* (57 181). Jest także **tz** zamiast **c**: *motzno*, *umentzone* (57 181); *goronzi*, *lonze* (57 073); z powiatu szczycieńskiego tylko w jednej ankiecie, np.: *Zin* ‘czyń – wrzuć’, *serza* (56 992).

Zapisy z użytym pod wpływem niemieckim **sch** mogą oznaczać różne głoski. W Starych Kiejstutach 56 992 (*szcz*) można przypuszczać, że mamy tu różne formy gwarowe, np. *ś* lub *ś* w zapisach: *Fpschezu* ‘w piecu’ zapewne *f pšecu* lub *f pšecu*; *Pscheperzu* ‘pieprzu’ podobnie *pšepšu* lub *pšepšu* (trudno wyjaśnić, dlaczego pojawiło się *e* wstawne), *wipschic* ‘wypić’ to *vypšyc* lub *vypšic*, natomiast *robschul* ‘robił’ należy odczytać jako *robžul*. W dwóch innych miejscowościach wystąpiły: *schniek* (57 210), *Gesch* (57 216).

Ponadto połączenie **tsch** zamiast **ć**, **ci**, **dź**: zostało wielokrotnie zapisane, ale tylko w dwóch w ankietach 57 181, np.: *seschtsch*, *czinitsch*, *ischtsch*, *Itsch*, *uitsch* oraz 57 001, np.: *paedaetsch*, *mowyttsch*, *zinitsch*, *tsche*, *dschetsche*.

Na uwagę zasługuje mieszanie spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych⁶ (w języku niemieckim słabych i mocnych). Pojawia się ono raczej sporadycznie, por. w 56 897:

⁶ Jak powszechne jest to zjawisko, świadczy chociażby układ hasel w niektórych gwarowych słownikach niemieckich, np. w niemieckim słowniku sudeckim w tomie drugim hasła mają układ według porządku B/P, a więc po wyrazie *be-zwingen* podano *pfafen* (Sudetendeutsche Wörterbuch 1996, 273), w tomie czwartym hasła uporządkowano według kolejności liter: C, D/T, E.

tedy *budżem* z wami ‘pójdziemy’, *piatego* Midła, w 56 937: *bewno* ‘pewno’, *zkinol*; 57232: *budingi*, 56 992: *lebsi* < *lepszy* w znaczeniu ‘lepiej’.

Szczególnie częste, oczywiście pod wpływem niemieckim, jest zapisywanie spółgłoski *z* za pomocą litery *s*: *s – z*: *zafro* 57 210, *fle* 57 245, *nierofunieie* 57 245, *nafad* 57 245, *Niemofeta* 57 245, *sagorači* 57 303, *sawsdy* 57 303, *saras* 57 303, *softan* 57 303, *zagryso* 57 303, *snal* 57 303, *Sytą* 57 303, *sostał* 57 103, *zpalone* 57 218, *brukuiez* 57 243, *zplinoł* 57 244, *Ieblonuzki* 57 246, *nizko* 57 247, *idziez* 57 247, *ztopniał* 57 247, *nizko* 57 293, *zpalili* 57 219, *zoly* 57 303, *zpracowane* 57 303.

Ponadto pisownię *s* zamiast z egzemplifikują zapisy postaci gwarowych z *ś < vž < ú*, np. w 56 984 zanotowano *sięcy* [żęcy] ‘więcej’, *nasiało* [nażało] ‘nawiało’, *stasiac* [stażać] ‘stawiać’, w 56 992: *Wsenkfe* [vženkse] ‘większe’.

Należy zwrócić uwagę na częste oznaczanie nieistniejącej nosowości, zarówno samogłoski przedniej, np. *chcę* ‘chce’, *śniek* ‘śnieg’ (57 113); *Lodzie, tobie, Moię* (57 209), jak i tylnej, np. *małpą* ‘małpo’, *przysłą* ‘przyszło’ (57 112), *byłq* ‘było’, *małq* ‘mało’, *przysłq* ‘przyszło’ (57 116).

Konsekwencją używania szwabachy w tekstach polskich wydawanych na terenie Prus Wschodnich jest pisownia w ankietach długiego *f* na przemian z *s* krótkim. Nie sposób tu wyznaczyć zasad użycia, jak można to było ustalić na przykład w tekstach kancjonałów mazurskich – krótkie *s* pisano w wygłosie, długie *f* w nagłosie (por. Paluszak-Bronka 2006, 177), tak więc w ankiecie ze wsi Fuleda mamy: *fuche, ufach, zoftań, ftateczny, mozeźf – idzies, czysto, Stole, Serca, Pies* (57 209), ze wsi Kosewo Górne: *fuche, Przeftanie, feściami, zawfse, foli – nisko, ieszcze, iestemy, sprzedač, dziecięftwa* (57 114). Długie *f* pojawia się w kilkudziesięciu ankietach z omawianego obszaru.

Za przejaw wpływu języka niemieckiego można by uznać pisownię wielkich liter w rzeczownikach. Jednakże wielkimi literami zapisywano nie tylko rzeczowniki (liczne poświadczenia), np. *Kuchy* (57 210, 53 677); *Kuchŷ* (57 218); *Kuchi, Chłop, Sol* (ale: *pieprze*), *Czorka, Kleŷty, Chleby* (57 220), *Kuchi* (56 897, 56 898, 56 933, 56 941), *Kuchŷ* (56 944), ale również inne części mowy: *Czarny, Czynie* (57 220), *Pię* (57 216). Tendencja do dowolności w stosowaniu wielkich liter objawiała się również w rękopisach staropolskich i średniopolskich (por. Cybulski 2010, 185; Cherek 2003; 2004), więc raczej należy tu mówić o wpływie dawnej grafii polskiej.

Litera **z** oznaczająca *z* jest udokumentowana w kilku kwestionariuszach: *naŷzy* (57 221); *powietrze* (57 247); *będzie, widzi* (57 293); *przeftanie, pojeŷtrze, kurzyć* 57 071; niemalże wyłącznie w ankietach 57 233, np.: *zime, zaraż, wrzescano*; 57 072: *lecza, uderzie, warziachia*; 57 194: *przez, pieprziu, przŷyszło*. W ankietach ze szczycieńskiego nie pojawia się ten znak graficzny.

Powszechnie stosowana do XIX w. pisownia z podwojonymi literami (Bajerowa 1986, 39) znalazła odzwierciedlenie zaledwie w kilku zapisach z podwojonym *ll*: *alle, obftellowaly* (57 220); *obftellowaly, alle* (57 221); *obftallowali* (57 243); *folly* (57 116); *stellowáli* (57 186); *butelle* (56 890). Pisownia *fs* oznacza etymologiczne *s* oraz będące konsekwencją mazurzenia: *drafsowania* (53 677, 57 209, 57 216), *kofs* (57 181, 57 220), *iefst* (56 896), *ciafsŷy* (56 914), *Kelbaŷŷy* (57 245), *wŷŷsie* (56 898), *lepŷse, Włofs, fsolŷy* (56 989 – tu liczne przykłady).

W ankiecie ze wsi Karwie 57 109 (mrąg) wystąpiło kreskowanie spółgłosek *s, c* przez użycie półokrągłego przecinka, np. *Lis'c'e, Włós'i, biles', s'ila, Ses'c'óm, gorónc'ŷy*,

Corc'e, stoiec'. Poza tym kreskowane są dość często *s*, *c*, *z* w pozycji przed *i*, np.: *sięką, žime* (56 886); *dzišaiŷ, lišcie*, (57 112); *lodzie, odzienie* (57 219); *mozećię* 7220); *mušita, się* (57 232). Był to nierzadko stosowany zabieg w tekstach XIX-wiecznych (por. Jodłowski 1979, 25; Bajerowa 1986, 33), w tym w kancjonałach mazurskich (Pa-luszak-Bronka 2006, 176).

Zdarzają się zapisy z *č*, które mogą oznaczać *c* lub *cz*. Dobrze ilustrują to dwie ankiety z powiatu mrągowskiego (57 303, 57 106): *čarna, Čo, čteroma, Čtery, čy, Čžyn, inač, leč, nič*. Ta wariantywność powstaje w związku z tym, że zapisy sporządzono na obszarach mazurzących, gdzie dochodziło do rozchwiania szeregów spółgłosek dźwiękowych i zębowych.

Litera *č* pojawia się także zamiast *é* (*e*), szczególnie w formach bezokolicznikowych, np.: *chězala, czekač, došič, gadač, prowadžyč, praedač, przelečzał, rosnač, stoič, uczynič*. Mieszanie *c* i *é* w pozycji wygłosowej nie było czymś wyjątkowym w rękopisach doby średniopolskiej (Cybulski 2010, 172). Można więc uznać ten typ zapisu za kontynuację dawnej grafii.

Niekonsekwentnie stosowana jest pisownia łączna i rozdzielna, m.in. w odniesieniu do *nie* z czasownikami, np.: *nie chce* (56 892, 57 209, 57 216 i kilka innych) oraz *niechce* (56 890, 57 103, 57 110 i kilka innych); *nie uczyni* (57 244, 57 247), *nie uczyny* (57 246) oraz *nieuczyni* (53 677, 57 243), *nieuczyny* (57 111).

Analiza pisowni i ortografii ankiet Wenkera z czterech powiatów środkowej części Mazur w dawnych Prusach Wschodnich wyraźnie pokazuje utrzymanie się dawnych polskich tradycji pisowniowych. Zapisy nauczycieli stanowią w wielu wypadkach swego rodzaju relikty niegdysiejszej grafii, która zachowała się do XIX w. Na podstawie ankiet można prześledzić etapy zmieniającej się pisowni na obszarze oddalonym od centrum polszczyzny. Jednocześnie zauważalna jest duża wariantywność grafii samogłosek (wręcz chaotyczność przekazu). Trudno tu mówić o przestrzeganiu jakichś zasad normalizacyjnych, co może wynikać z różnych przyczyn. Niewątpliwie największy wpływ miał tu język niemiecki, ówczesnie coraz bardziej szerzący się wśród ludności mazurskiej. Oddziaływanie tego języka zaznaczyło się także w oddawaniu połączeń spółgłoskowych.

Przegląd zapisów z omawianego terenu pokazuje po raz kolejny, jak duże pole badawcze otwiera się przed historykami języka, dialektologami, którzy sięgną po materiały Wenkerowskie, będące jedynym tego rodzaju świadectwem stanu polszczyzny gwarowej w XIX w. na obszarach peryferyjnych.

Ankiety, z których pochodzą przykłady

53 669 – Kurczątki (Kurzontken), pis; **53 677** – Dźwiersztyny (Schwirgstein), szcz; **56 886** – Głuch (Glauch), szcz; **56 887** – Kucbork (Kutzburg), szcz; **56 890** – Kołodziejowy Grąd (Kolodziejgrund); **56 892** – Nowojowiec (Nowojowitz), szcz; **56 896** – Zieleniec (Gr. Radzienen), szcz; **56 897** – Lipowiec (Lipowitz), szcz; **56 898** – Kielbasy (Kelbassen), szcz; **56 904** – Rozogi (Friedrichshof), szcz; **56 907** – Kowalik (Kowallik), szcz; **56 914** – Rusek (Rauschken), szcz; **56 933** – Chwalibogi (Kannwiesen), szcz; **56 937** – Stachy (Waldpusch), szcz; **56 941** – Ostrawy (Alt Werder), szcz; **56 944**

– Lesiny Wielkie (Gr. Leschienen), *szcz*; **56 984** – Michałki (Michelsdorf), *szcz*; **56 989** – Jabłonka (Adlig Jablonken), *szcz*; **56 992** – Stare Kiejkuty (Alt Keykuth), *szcz*; **56 994** – Jerutki (Klein Jerutten), *szcz*; **56 998** – Zgon (Sgonn), *mraż*; **56 999** – Łupki (Lupken), *pis*; **57 001** – Szkody (Skodden), *pis*; **57 002** – Konopki (Konopken), *pis*; **57 005** – Liski (Lissen), *pis*; **57 006** – Dmusy (Dmusen), *pisk*; **57 007** – Rogale Wielkie (Gr. Rogallen), *pis*; **57 049** – Sędańsk (Sedańsk) (Seedanzig), *szcz*; **57 068** – Ciesina (Erdmannen), *pis*; **57 070** – Pogubie Średnie (Mittel Pogobien), *pis*; **57 071** – Piskorzewo (Piskorzewen), *pis*; **57 072** – Szast (Schiast), *pis*; **57 073** – Dziadowo (Dziadowen), *pis*; **57 103** – Rozogi (Rosoggen), *mraż*; **57 106** – Rybno (Ribben), *mraż*; **57 108** – Krzywe (Krummendorf), *mraż*; **57 109** – Karwie (Carwen), *mraż*; **57 110** – Wierzbowo (Wiersbau), *mraż*; **57 111** – Jakubowo (Jacobsdorf), *mraż*; **57 112** – Probark (Alt Proberg), *mraż*; **57 113** – Kosewo (Kossewen), *mraż*; **57 116** – Lubiewo (Lubiewen), *mraż*; **57 118** – Wierzba (Wierzba), *mraż*; **57 120** – Chmielewo (Chmielewen), *pis*; **57 121** – Tuchlin (Tuchlinnen), *pis*; **57 122** – Okartowo (Eckersberg), *pis*; **57 123** – Guty Nowe (Gutten), *pis*; **57 166 / 57167** – Rusek Wielki (Gross Rauschken), *szcz*; **57 181** – Krutyń (Crutinnen), *mraż*; **57 186** – Ruda (Ruhden), *pis*; **57 187** – Nitki (Nittken), *pis*; **57 189** – Bzury (Bzurren [Bzory]), *pis*; **57 194** – Krzywińskie (Krzywinsken), *pis*; **57 209** – Fuleda (Faulhöden), *giż*; **57 210** – Świdry (Schwiddern), *giż*; **57 216** – Kamionki (Camionken), *giż*; **57 218** – Spytkowo (Spiergsten), *giż*; **57 219** – Sulimy (Sulimmen), *giż*; **57 220** – Kań (Campen), *giż*; **57 221** – Upałty (Gr. Upalten), *giż*; **57 231** – Koczarki (Kotzargen), *mraż*; **57 232** – Wejdyki (Weydicken), *giż*; **57 233** – Orło (Orlen), *giż*; **57 238** – Szczybały (Szczyballen), *giż*; **57 240** – Stażwiny (Staschwinnen), *giż*; **57 241** – Miłki (Milken), *giż*; **57 243** – Lipińskie (Lipiensken), *giż*; **57 244** – Siedliska (Schedlisen), *giż*; **57 245** – Siemionki (Schemionken), *giż*; **57 246** – Radzie (Radzien), *giż*; **57 247** – Wężówka (Wensowken), *giż*; **57 287** – Bagnienice Nowe (Klein Bagnowen), *mraż*; **57 289** – Polska Wieś (Polschendorf), *mraż*; **57 290** – Czerwonki (Czerwanken), *mraż*; **57 291** – Muntowo (Muntowen), *mraż*; **57 293** – Ławki (Lawken), *giż*; **57 294** – Stare Sady (Schaden), *mraż*; **57 295** – Tałty (Talten), *mraż*; **57 296** – Woźnice (Wosnitzen), *mraż*; **57 299** – Góra (Gurra), *pis*; **57 300** – Konopki Wielkie (Gr. Konopken), *giż*; **57 301** – Danowo (Danowen), *giż*; **57 302** – Konopki Małe (Kl. Konopken), *giż*; **57 303** – Okrażę (Okrongeln), *giż*.

Skróty nazw powiatów

giż – giżycki
 mraż – mrażowski
 pis – piski
 szcz – szczycieński

Literatura

Bajerowa I. (1986), *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. I: *Ortografia. Fonologia z fonetyką. Morfonologia*, Katowice.

- Cherek A. (2003, 2004), *Zakresy użycia wielkich liter w drukach krakowskich pierwszej ćwierci XVII wieku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, cz. I, X (XXX) 2003, s. 89–107; cz. II, XI (XXXI), 2004, s. 33–53.
- Cybulski M. (2010), *Na obrzeżach głównego nurtu. O grafii urzędowych rękopisów staropolskich*, [w:] *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafiką i fonetyką historycznej polszczyzny*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Zielona Góra–Poznań, s. 167–188.
- Feleszko K., Siatkowski J. (1994), *Polskie XIX-wieczne materiały gwarowe w Marburgu*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, t. 45, s. 52–57.
- Grygier T. (1961), *Z dziejów szkolnictwa wiejskiego na Mazurach i Warmii w pierwszej połowie XIX wieku (na podstawie materiałów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, s. 220–253.
- Hammel R. (2020). *Das Polnische und Kaschubische in der Fragebogenerhebung Georg Wenkers*, [w:] *Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien*, Hrsg. J. Fleischer, A. Lameli, Ch. Schiller, L. Szucsich, Marburg, s. 413–474.
- Kępińska A. (2010), *Wiedza historycznojęzykowa a edycje tekstów staropolskich (na przykładach z fryburskiego wydania Rozmyślenia przemyskiego)*, [w:] *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafiką i fonetyką historycznej polszczyzny*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Zielona Góra–Poznań, s. 31–70.
- Martuszewski E. (1979), *Preparandy nauczycielskie na Mazurach w pierwszej połowie XIX wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 1, s. 11–40.
- Martuszewski E. (2001), „*Die polnische Sprachfrage in Preussen*” Gustawa Gizewiusza jako źródło do badań nad dziejami germanizacji szkolnictwa na Mazurach, Olsztyn.
- Paluszak-Bronka A. (2006), *Uwagi o grafii i ortografii w tzw. kancjonale mazurskim*, „Linguistica Bigdostiana”, s. 171–184.
- Popowska-Taborska H., Rzetelska-Feleszko E. (2009), *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych: prezentacja i opracowanie kaszubskich materiałów językowych zebranych przez Georga Wenkera w latach 1879–1887*, Warszawa.
- Rembiszewska D.K. (2020), *Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku (na podstawie ankiet Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego)*, Warszawa.
- Stone G. (1990), *Polskie materiały dialektyczne w archiwum Niemieckiego atlasu językowego w Marburgu*, „Język Polski”, z. 70 (3–4), s. 124–127.
- Sudetendeutsche Wörterbuch. Wörterbuch der deutschen Mundarten in Böhmen und Mähren-Schlesien*, B. I–IV, München 1976–2010.